

DANA SLANČOVÁ, PRAKTICKÁ ŠTYLISTIKA. (ŠTYLISTICKÁ PRÍRUČKA.) Prešov, Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika 1996. 180 s.

Slovenská štylistika má relatívne bohatú tradíciu. Štylistická problematika sa spomína v minulosti nielen v rámci gramatík, napr. v gramatike J. Orlovského a L. Aranya (1946, 1947) a v ďalších lingvistických prácach, napr. v dejinách slovenčiny E. Paulinyho (1948, 1966), no hlavne sa štylistická problematika rozpracúva v samostatných štylistikách Ľ. Šenšela (1921) a najmä J. Mistríka (1961, 1963, 1965, 1970, 1977, 1985, 1989, 1997), ktorý je aj tvorcom modernej slovenskej štylistiky. Práca D. Slančovej nadväzuje na štylistickú tradíciu, no súčasne ju obohacuje o videnie štylistiky z pohľadu komunikácie, z hľadiska dorozumievania sa v spoločnosti.

Praktická štylistika Dany Slančovej je práca, ktorej cieľom je podľa autorky poukázať na to, že aj zvyšovaním kvality jazykového prejavu môžu mať ľudia bližšie. Tento cieľ je logický, lebo štylistika je určená pre študentov nefilológov a tiež pre filológov, ktorí neštudujú slovenčinu. Uvedenému zameru autorka podriadila aj kompozíciu práce, ktorá má tri časti.

V prvej časti práce (s. 7-62) sa D. Slančová zameriava na komunikačný proces ako celok i na jednotlivé jeho zložky. Komunikáciu vysvetľuje ako proces prenosu informácií medzi vysielateľom a prijímateľom, teda keď niekto odovzdáva niekomu inému niečo pomocou niečoho za istých podmienok.

Autora a príjemcu charakterizuje ako biopsychosociálne bytosti, ktoré vstupujú do komunikácie v rôznych sociálnych rolách. Komunikačné prostredie chápe ako sociálne a fyzické. Sociálne komunikačné prostredie segmentuje na aktuálne – ktoré vychádza z aktuálnej situácie, napr. rozhovor priateľov – a konvencionalizované, v ktorom platia sociálne normy, napr. rozhovor podriadeného a nadriadeného. Fyzické komunikačné prostredie znamená, že sa komunikácia odohráva na otvorenom priestranstve alebo v uzavretej miestnosti, v chladnom alebo prekúrenom prostredí a pod. Súčasťou komunikačného prostredia je aj komunikačný kanál, ktorý prenáša informácie od autora k príjemcovi. Informácie sú pri komunikácii prenášané prostredníctvom kódu, ktorým sú v jazykovej komunikácii jazykové a mimojazykové prostriedky.

Väčšiu časť prvej kapitoly autorka venuje vysvetľovaniu práve jazykových komunikačných prostriedkov. Slovenčinu ako národný jazyk člení autorka podľa teórie J. Horeckého (1979) na spisovnú, štandardnú, subštandardnú, nárečovú a sociálnu formu. Spisovná forma má celonárodnú a celospoločenskú platnosť, je kodifikovaná, pretože záväzne zachytáva normu, aby bola garantom

efektívnej rečovej komunikácie. Štandardná forma sa vyznačuje menej prísnou normou a v subštandardnej forme sú aj výrazy a tvary odlišné od kodifikovanej podoby. Cenné sú tu poznatky autorky, ktorá predpokladá v štandardnej a subštandardnej forme teritoriálne varianty: západoslovenský, stredoslovenský a východoslovenský variant (pričom uvádza aj ukážku východoslovenského variantu subštandardnej formy). Nárečové formy slovenčiny tvoria teritoriálne nárečia. Sociálne formy národného jazyka ako neštruktúrne poloútvary či semi-variety reprezentuje profesijná reč (vhodnejším termínom by boli profesionalizmy, pretože reč je určitý systém), slang, argot a žargón. Argot rozlišuje v širšom slova zmysle ako každý lexikálny súbor používaný na utajovanie, resp. v užšom slova zmysle ako súbor prostriedkov konšpiratívneho charakteru v skupine s protispoločenskou, nezákonnou orientáciou (Odaloš, 1990). Použitie jednotlivých foriem národného jazyka (autorka navrhuje namiesto foriem používať variety) v konkrétnej komunikačnej situácii závisí od duševného stavu komunikanta, vzťahu medzi komunikantmi, sociálneho prostredia, témy, komunikačného zámeru a od formy prejavu.

Pri komunikácii okrem jazykových fungujú aj mimojazykové parajazykové a extrajazykové prostriedky. Parajazykové prostriedky sú zvukové (najmä intonácia) a vizuálne, ktoré sa ďalej členia na grafické a kinetické. Z grafických prostriedkov býva komunikačne závažný typ a veľkosť písma, celkové grafické usporiadanie textu, využívanie farby a interpunkcie. Medzi kinetické jazykové prostriedky autorka začleňuje mimiku (pohyby tváre), gestikuláciu (pohyby rúk) a posturiku (plastiku – pohyby tela). Extrajazykové prostriedky vytvára napr. pri slávnostnom prejave hudba, prostredie a oblečenie rečníka.

Autorka ďalej venuje pozornosť verbálnej komunikácii, ktorá sa realizuje pomocou textu (člení sa na výpovede). Text chápe ako komunikát vymedzený komunikatívnou funkciou, resp. aj ako vedomie existencie istých textových typov, ktoré sú súčasťou komunikatívnej kompetencie. Za komunikatívnu kompetenciu považuje súbor vedomostí a skúseností individua, ktoré sa týkajú prostriedkov, pravidiel, noriem a zvyklostí komunikácie. Text možno skúmať smerom od časti k celku (propozične, hypersyntakticky, štruktúrne) alebo od celku k častiam (komunikatívne, funkčne) (Viehweger, 1977, Hirschová, 1989). Základným princípom usporiadania tematických a jazykových zložiek je slohový postup. D. Slančová rozlišuje informačný, rozprávací, opisný a výkladový slohový postup. Úvahový, argumentačný a dialogický slohový postup nepovažuje za samostatné postupy, ale za isté modifikácie štyroch základných slohových postupov. Argumentačnému textu však venuje pomerne veľký priestor (s. 151-163), ktorého cieľom však nebolo spochybniť Horeckého

(1988) vyčlenenie argumentačného slohového postupu s vlastnosťami kohéznosťou, explikatívnosťou, s novou vlastnosťou persuazívnosťou a prvkami vlastností subjektívnosti a aktuálnosti.

Každý text má svoju funkciu, používa sa v určitej komunikačnej sfére (oblasti), v ktorej sa uplatňuje istý jazykový štýl. Podľa J. Mistríka (1985) definuje D. Slančová štýl ako spôsob prejavu, ktorý vzniká cieľavedomím výberom, zákonitým usporiadaním a využitím jazykových i mimojazykových prostriedkov so zreteľom na tematiku, situáciu, funkciu, zámer autora a na obsahové zložky prejavu. Štýly rozčleňuje na základe prítomnosti autora v texte na objektívne (náučný, administratívny, juridický), subjektívne (hovorový, umelecký, náboženský) a subjektívno-objektívne (publicistický, rečnícky, esejistický) (Mistrík, 1985, 1989, 1991, 1992, 1997). Štýly charakterizuje aj na základe výrazových kategórií F. Míka (Miko-Popovič, 1978), najmä na základe vlastnosti ikonickosti (plus vlastnosti pojmovosť a zážitkovosť) a vlastnosti operatívniosti (plus vlastnosti sociatívniosti a subjektívnosť). Operatívniosti je zovšeobecnením komunikačného pásma medzi produktorom a percipientom. Ikonickosť je zovšeobecnením vzťahu medzi referenčnou skutočnosťou a textom.

Druhá časť práce D. Slančovej je venovaná efektívnosti jazykového prejavu a jazykovej kultúre (s. 63-112).

Každý komunikačný (rečový) akt charakterizujeme troma zložkami: 1. lokučnou, v ktorej ide o obsah výpovede, 2. ilokučnou, v ktorej sa odzrkadľuje komunikačný zámer, 3. perlokučnou, ktorá predstavuje komunikačný efekt. Za komunikačný efekt považuje autorka zmenu v psychike a v správaní adresáta. Za zmenu v psychike pokladá napr. obohatenie sa o nové poznatky, ovplyvňovanie postojov, názorov alebo citového stavu prijímateľa. Zmena v správaní znamená konkrétnu verbálnu alebo neverbálnu reakciu na jazykový prejav. Výsledný komunikačný efekt môže byť súhlasný alebo nesúhlasný.

V aktuálnych komunikačných situáciách sa zložky komunikácie nerealizujú absolútne vyvážené, napr. v televíznej relácii o varení sa zameriavame viac na porozumenie obsahu, kým v prejave politika nás zaujíma nielen, čo príslušný politik hovorí, ale aj prečo a s akým zámerom to hovorí.

Jedným z predpokladov efektívneho dorozumievania je aj kultúra jazykového vyjadrovania. Výskumy D. Slančovej (1990) ukázali, že pre 3/4 populácie je slovenčina určitou hodnotou (napr. ako národnoidentifikačný prvok, kultúrna hodnota národa a jeho histórie, nástroj dorozumievania a pod.)

V kultivovanom jazykovom prejave sa rešpektuje komplex jazykových, komunikačných a sociálnych noriem. Sociálne normy tvorí súbor

konvencionalizovaných, všeobecne uznávaných zásad vzájomného styku členov určitého spoločenstva, napr. na základe spoločenských noriem dáva muž prednosť žene. Komunikačné normy predstavujú súbor pravidiel, ktoré sa uplatňujú v procese (verbálnej) komunikácie, napr. komunikačná norma určuje, že pri stretnutí so známymi ľuďmi sa pozdravíme. Súčasťou komunikačných noriem sú aj štýlové normy, ktoré predstavujú súhrn pravidiel na výber jazykových prostriedkov a ich usporiadanie vzhľadom na istý typ komunikačnej situácie, napr. vo vedeckom texte nepoužívame výrazne expresívne lexikálne a syntaktické prostriedky. Žánrové normy predstavujú súhrn pravidiel na vytváranie textu určitého typu. Štýlové a žánrové normy spájajú normy sociálnej interakcie a vlastné jazykové normy: výslovnostnú, pravopisnú, lexikálnu, slovtvornú, morfológickú a syntaktickú čiastkovú normu.

Prínosné je zaradenie princípov a zásad efektívnej verbálnej komunikácie do textu štylistickej príručky. Systém vypracoval anglický lingvista G. N. Leech (1990), keď vychádzal z konverzačných maxím H. P. Gricea (1975). Systém princípov a zásad efektívnej verbálnej komunikácie vytvárajú dve skupiny pravidiel: pravidlá, ktoré vyplývajú z interpersonálnych komunikačných vzťahov a pravidlá, ktoré vyplývajú zo zákonitostí textovej výstavby.

Pravidlá interpersonálnych komunikačných vzťahov medzi produktorom a percipientom vytvárajú kooperačný a zdvorilostný princíp, resp. princíp ironie.

Podstatou kooperačného princípu je zámer štylizovať text tak, ako sa očakáva v príslušnej komunikačnej situácii. Princíp kooperatívnosti vytvára viacero zásad (*).

* Zásada kvantity znamená komunikovať v určitej situácii primerané množstvo informácií (nie menej ako sa očakáva, ale ani nepresýtiť jazykový prejav).

* Zásada kvality vyjadruje taký spôsob komunikácie, ktorý je pravdivý (pri reklamných textoch ide o určitú nadsádzku, teda aj o oslabenie zásady kvality).

* Zásadu vzťahu možno charakterizovať vetou: komunikujme funkčne a hovoríme k veci. Platná výpoveď v komunikácii je prínosná ku komunikačnému zámeru produktora alebo ku komunikačnému očakávaniu percipienta.

* Zásada spôsobu požaduje, aby náš jazykový prejav bol jasný, zreteľný a pochopiteľný.

Na základe zdvorilostného princípu sa počas komunikačného aktu vyrovnáva pôsobenie komunikačného zámeru produktora a sociálnych noriem. Platí téza, že stupeň námahy expedienta je nepriamo úmerný stupňu námahy percipienta. Zdvorilostný princíp spoluvytvára viacero zásad (*).

* Zásada taktu vyjadruje, že prospech percipienta je viac ako námaha expedienta. Realizujú sa v rámci škál zdvorilosti, dobrovoľnosti a neprimeranosti.

* Zásada veľkorysosti súvisí s komunikáciou ľudí s rozdielnym sociálnym statusom, v ktorom komunikant s nižším statusom navrhuje komunikantovi s vyšším statusom, napr. hodinu spoločného stretnutia.

* Zásada uspokojenia zdôrazňuje minimalizovať negatívne hodnotenie komunikačného partnera a maximalizovať jeho pozitívne hodnotenie.

* Zásada súhlasu znamená minimalizovať nesúhlas a maximalizovať súhlas medzi komunikačnými partnermi.

* Zásada skromnosti zdôrazňuje minimalizovať svoju chválu a maximalizovať svoje negatívne hodnotenie.

* Zásada sympatie káže minimalizovať antipatie a maximalizovať sympatie medzi komunikačnými partnermi.

* Zásada kontaktu potvrdzuje pôsobenie verbálnej komunikácie ako prostriedku sociálnej interakcie na vyjadrenie sociálnej súdržnosti, napr. pozdravov či konverzačných zvrátov s často banálnym obsahom.

Princíp ironie je sekundárnym princípom, ktorý umožňuje produktorovi textu istú mieru nezdvorilosti s použitím hoci aj zdvorilostnej formy.

Uvedené pravidlá (t.j. princípy a zásady) sa uplatňujú rozdielne v odlišných kultúrnych či jazykových spoločenstvách, sociálnych skupinách a sociálnych situáciách.

Pravidlá textovej výstavby spoluvytvárajú štyri princípy:

Princíp postupnosti vychádza z odporúčania, že text by mal byť komunikovaný tak, aby si ho percipient mohol ľahko dekodovať. Pri realizácii princípu postupnosti dbáme na kompozičné členenie textu, ktoré je primerané téme a komunikačnému zámeru (väčšina vecných textov má trojčlennú kompozičnú štruktúru úvod – jadro – záver), na odsekové členenie textu, ktoré sa stáva prostriedkom prehľadnosti (ak sa čo najužšie prekrývajú hranice motívu a hranice odseku) a na dodržiavanie slovosledových princíпов (pričom v slovenčine je základný slovosledový výstavbový princíp založený na poradí východisko výpovede – jadro výpovede, medzi nimi je prechodná, tranzitná oblasť, napr. sloveso).

Princíp prehľadnosti predpokladá dosiahnuť čo najvyšší súlad medzi obsahom a formou textu. Je potrebné štylizovať tak, aby na jednej strane sa sémanticky susediace prvky dostávali k sebe čo najbližšie, kým na druhej strane sa treba vyhýbať nejasnosti, dvojznačnosti, logicky defektným a ťažko prehľadným konštrukciám.

Princíp ekonomie vyjadruje potrebu dorozumievať sa rýchlo a zrozumiteľne, a preto nie je potrebné uvádzať nadbytočné informácie. Ekonomické vyjadrovanie sporí čas, ale aj úsilie produktora a percipienta. Ekonomickosť vyjadrovania

sa dosahuje dôslednou štylistickou diferenciáciou, adresnosťou a objektivizáciou výrazu. Podľa Mistrika prejav ekonomizujú prediktabilita adresáta, funkčné využívanie parajazykových a extrajazykových prostriedkov, taxatívnosť (zachytávanie myšlienok pomocou vypočítavania), podľa Slančovej ešte aj elipsa (vynechávanie z kontextu alebo zo situácie známych výpovedí), parentéza (doplnenie výpovednej línie o ďalšiu informáciu, napr. v zátvorkách), polovetné konštrukcie (ktoré kondenzujú prejav, ak sú založené na mennom vyjadrovaní).

Princíp expresivity znamená vyjadrenie subjektívneho citovo-voľového vzťahu ku skutočnosti. Princíp expresivity sa v texte môže uplatniť hláskoslovne, slovotvorne, slovnodruhovo, ale aj nápadným kompozičným členením témy.

Nevyhnutným predpokladom sprehľadnenia uplatňovania všetkých predchádzajúcich teoretických štylistických poznatkov je ich systematické predstavovanie v sprievodných textoch s nevyhnutnými analytickými komentármi. Autorka práce tento postup aj systémovo uplatňuje, čo podčiarkuje didaktický charakter jej práce.

V slovenských štylistikách býva dobrým zvykom, že jedna z hlavných kapitol je venovaná štylistike jazykových (t. j. zvukových, lexikálnych, morfológických, syntaktických) prostriedkov. V analyzovanej štylistike od D. Slančovej je táto kapitola – vzhľadom na to, že ide o prakticky zameranú štylistiku – nahradená prehľadom vybraných vecných žánrov. V tretej kapitole (s. 113-150) autorka najprv vymedzuje žáner ako zovšeobecnenú jednotku, ktorá vznikla generalizáciou vlastností tematicky, funkčne, kompozične a jazykovo príbuzných komunikátov, potom charakterizuje praktické písomnosti administratívneho styku (zápisnica, list, žiadosť, životopis), žánre, ktorými sa komunikujú vedecké a odborné poznatky (dizertácia, štúdia, vedecký referát, článok, odborný posudok, esej) a žánre žurnalistickej komunikácie (správa, noticka, oznámenie, interview, komentár, úvaha, recenzia, glosa, fejtón, reportáž).

Praktická štylistika Dany Slančovej je prínosnou učebnicou štylistiky, pretože:

- 1) nadväzuje na slovenskú štylistickú tradíciu,
- 2) štylistiku interpretuje aj z pohľadu komunikácie, z hľadiska dorozumievania sa v spoločnosti,
- 3) zakomponúva princípy a pravidlá efektívnej verbálnej komunikácie, ktoré síce vznikli v inom kultúrnom prostredí, no môžu sa funkčne využiť aj v slovenčine,

4) do didaktickej práce funkčne zapracúva poznatky z vedeckých príspevkov na základe ich citovania,

5) prináša veľké množstvo cvičného textu s mnohými inštruktážnymi analytickými radami, čo robí z didaktickej práce nielen učebnicu, ale aj cvičebnicu.

Literatúra:

- Grice H. P., 1975, *Logic and Convesation. In: Syntax and Semantics 3. Speech Acts*. Red. P. Cole, J. Morgen. New York: Academic Press, s. 41-58.
- Hirschová M., 1989, *Úvod do teorie textu*. 1. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého. 83 s.
- Horecký J. 1979, *Východiská k teórii spisovného jazyka. – Z teórie spisovného jazyka. Zborník referátov a diskusných príspevkov*. Red. J. Kačala. Bratislava: Veda, s. 13-22.
- Horecký J., 1988, *Argumentačný text. – Kultúra slova*, roč. 21, č. 3, s. 65-71.
- Leech G., 1990, *Principles of Pragmatics*. 7th. ed. Longman Linguistic Library. 250 s.
- Miko F., Popovič A., 1978, *Tvorba a recepcia*. 1. vyd. Bratislava: Tatran. 386 s.
- Mistrík J., 1961, 1963, *Praktická slovenská štylistika*. 1. vyd. Bratislava: SPN. 2. vyd.
- Mistrík J., 1965, *Slovenská štylistika*. 1. vyd. Bratislava: SPN.
- Mistrík J., 1970, 1977, *Štylistika slovenského jazyka*. 1. vyd. Bratislava: SPN, 2. vyd.
- Mistrík J., 1985, 1989, 1997, *Štylistika*. 1. vyd. Bratislava: SPN, 2. vyd. 3. vyd.
- Mistrík J., 1991, *Náboženský štýl. – Studia Academica Slovaca*. 20. Prednášky XXVII. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Bratislava: Alfa, s. 163-175.
- Mistrík J., Škvareninová O., 1992, *Štylistika a rétorika*. Bratislava: Právnická fakulta UK. 150 s.
- Odaloš P., 1990, *Argot v súčasnej jazykovej situácii na Slovensku. – Slovenská reč*, roč. 55, s. 233-238.
- Orlovský J., Arany J., 1946 1947, *Gramatika slovenského jazyka*. 1. vyd. Bratislava, 2. vyd.
- Pauliny E., 1948, 1966, *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava.
- Slančová D., 1990, *Anketový prieskum o postojoch k jazyku. – Slovenská reč*, roč. 55, s. 1.-16.
- Šenšel L., 1965, *Slovenská štylistika*. Bratislava.
- Viehweger D., 1977, *Úvahy ke gramatice textu: propoziční pojetí textu proti pojetí orientovanému k jednání. – Slovo a slovesnost*, roč. 38, s. 1-14.

PAVOL ODALOŠ